

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

SOSIAL CƏHƏTDƏN HƏSSAS ƏHALİ QRUPUNUN İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ YAXŞILAŞDIRILMASI (MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN TİMSALINDA)

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

İddiaçı: **Vəsilə Əhməd qızı Xəlilova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Əmək və sosial problemlər üzrə elmi-tədqiqat və tədris mərkəzində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

AMEA-nın müxbir üzvü,
texnika elmləri doktoru, professor
Məsumə Hüseyn qızı Məmmədova

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Şəfa Tofiq qızı Quliyeva

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Rəsmiyyə Sabir qızı Abdullayeva

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Anar Əli oğlu Əzizov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya

şurasının sədri:

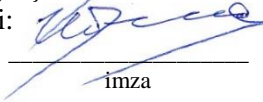

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Ədalət Cəlal oğlu Muradov

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

imza

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Zöhrab Həsən oğlu İbrahimov

Elmi seminarın

sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir insanın layiqli həyat sürməsi və işləmək imkanlarının olması müasir dünyamızın bəşəri dəyərlərindəndir. Xüsusilə, sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işə düzəlmə imkanlarının diqqət mərkəzində saxlanması dövlətlərin sosial siyasətinin mühüm tərkib elementlərindən biridir. Məcburi köçkünlər problemi ölkəmiz üçün də kifayət qədər tələpəli məsələdir.

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş vermiş hadisələr nəticəsində bir milyondan çox insanın öz doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalması keçmiş SSRİ ərazisində baş vermiş məcburi miqrasiya prosesinin ən böyük insanlıq faciəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Düzdür, bu dissertasiya işinin müzakirəsi dövrü Azərbaycan xalqı üçün tarixi hadisə baş verdi və 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayan 44 günlük müharibə Böyük Qarabağ zəfəri ilə nəticələndi. Azərbaycan xalqının və Ali Baş Komandanın, rəşadətli ordumuzun bir yumruq kimi birləşməsi hiyləgər və xain düşmənin başını əzməklə nəticələndi, torpaqlarımız işğaldan azad olundu.

Qeyd edək ki, ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə də insan kapitalının inkişaf etdirilməsi potensial və prioritet inkişaf istiqaməti kimi qiymətləndirilir və bunlarla bağlı strateji hədəflər müəyyənləşdirilmişdir¹. Hazırda həmin hədəflərin reallaşdırılması prosesləri intensiv fazaya keçmişdir. Məcburi köçkünlərin sosial-iqtisadi problemlərini əhatə edən kompleks tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi, optimal həlli yollarının işlənilməsi, alternativ vasitələrin tapılması vacib şərtlərdəndir. Bu problemlər üzrə nəzəri yanaşmaların müasir dövrün çağırışları kontekstində formalaşdırılması, məcburi köçkünlərin cəmiyyətə inteqrasiyası və əmək bazarına daha fəal şəkildə daxil olması probleminin həlli istiqamətində metodoloji-praktiki mexanizmlərin və alətlərin hazırlanaraq tətbiq olunması tələb olunur. Eyni zamanda, baxılan problemlərin iqtisadi-təşkilati, maliyyə və hüquqi aspektlərinin dərinlən öyrənilməsi, praktiki fəaliyyət proseslərində bunların nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb

¹ *Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.*

edir. Bu istiqamətlərdə fundamental tədqiqatın aparılmasında məcburi köçkünlər arasında sosioloji sorğuların keçirilməsi ciddi önəm daşımışdır. Sorğuların nəticələri rəsmi statistika orqanlarının məlumatları ilə birgə məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik cəhətlərinin, təhsil səviyyəsinin, peşə-ixtisas xüsusiyyətlərinin, əmək potensialının və məşğulluq imkanlarının daha dəqiq müəyyənəşdirilməsinə imkan verir.

Bütün bu qeyd olunanlar seçilən mövzunun aktuallığını şərtləndirmiş, məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı məsələlərin iqtisadi araşdırmalarda kifayət qədər işlənməməsi probleminin qoyuluşunu, məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin elmi-nəzəri əsasları həm klassik, həm də müasir iqtisadçıların daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Əmək problemləri, məşğulluq və işsizliyin nəzəri məsələləri Azərbaycanlı alimlərdən akademik Z.Ə.Səmədzadə, Ş.M.Muradov, T.Ə.Quliyev, Ə.Q.Əlirzayev, A.Ş.Şəkəraliyev, F.P.Rəhmanov, R.K.İsgəndərov, Ş.T.Əliyev, G.A.Əzizova, K.A.Şahbazov və başqalarının elmi əsərlərində yer almışdır. Azərbaycanda qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusu və sosial müdafiəsi ilə bağlı məsələlər M.H.Məmmədova, N.Q.Quliyeva və T.R.Mehdiyevin elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir. Klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri daxil olmaqla, dünya iqtisadçı-alimlərindən A.Smit, D.Rikardo, C.Keyns, U.Rostou, R.Solou, P.Samuelson, V.Nordhaus, T.Şults, N.Menkyu və başqaları tərəfindən əmək problemləri ilə bağlı nəzəriyyələr işlənmiş, sonralar isə neoklassiklər və monetaristlər tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə əmək ehtiyatlarının formalaşması, onların keyfiyyəti, həssas əhali qrupundan olan əhəlinin işsizlik probleminin həll edilməsi və əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsi ilə bağlı araşdırmalar rus alimlərindən V.S.Bulanov, B.M.Qenkin, M.R.Yefimova, S.Q.Bıçkova, B.Q.Joqin, T.F.Maslova, V.K.Şapovalov, A.N.Kablov, A.A.Kaşepov, A.Y.Kibanov, L.P.Kurakov, A.P.Mazin, V.A.Morozov, A.Y.Naroqnova, S.S.Novikova, R.X.Parov, N.V.Prokuşeva, F.İ.Rofe, Q.Q.Rudenko, B.Ç.Murtozayev, A.V.Şarkova, N.P.Şukina, gürcü alimi İ.J.Kokoya və s. tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Lakin bu müəlliflərin tədqiqatları, əsasən, islahatların başlanğıc mərhələsində aparılmışdır və həmin tədqiqatlarda sosial cəhətdən həssas əhali qruplarından olan məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin

bir sıra vacib aspektlərinə toxunulmamışdır. Dissertasiyada tədqiq edilən problemin mürəkkəbliyi, mübahisəli məsələlərin mövcudluğu, onların obyektiv elmi təhlilinin zəruriliyi Azərbaycan üçün aktual olan məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi üzrə elmi araşdırmaların daha fundamental şəkildə aparılmasının vacibliyinə dəlalət edir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə məcburi köçkünlərin işədüzəlmə məsələləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin işədüzəlməsinin sosial-iqtisadi aspektlərinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi əsasında, onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin və tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll edilməsi vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur:

- məcburi köçkünlərin işədüzəlməsinin sosial-iqtisadi proses kimi tədqiqi və müəllif mövqeyinin formalaşdırılması;
- məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarların və amillərin müəyyənəşdirilməsi;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının onların sosial statusunun bərpasında mühüm vasitə olduğunun əsaslandırılması və işədüzəlmə yollarının tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin və məşğulluğunun təmin olunması ilə bağlı fəaliyyətin qanunvericilik əsaslarının sistemli tədqiqi;
- məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin və mövcud məşğulluq vəziyyətinin rəsmi statistik məlumatlar əsasında təhlili;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması üzrə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin tədqiqi;
- sosioloji sorğu əsasında məcburi köçkünlərin sosial statusunun və işədüzəlmə potensialının tədqiqi;
- işğaldan azad olunmuş ərazilərdəki yeni reallıqlar nəzərə alınmaqla, məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarına praktiki baxışların

formalaşdırılması;

- müasir çağırışlar şəraitində Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqat metodları. Aparılmış tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamları, Azərbaycan Respublikasının Qanunları, Dövlət proqramları, qərarlar, qaydalar və təlimatlar, sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası, iqtisadi fəallığı, məşğulluğu və işədüzəlmə imkanlarına dair elmi-nəzəri yanaşmalar, məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin və məşğulluğunun tədqiqi sahəsində xarici və Azərbaycan alimlərinin elmi-tədqiqat işləri təşkil edir.

Dissertasiyada qoyulan nəzəri və əməli məsələlərin həlli üçün, elmi tədqiqat metodlarından da istifadə olunmuşdur: abstrakt-məntiq metodu və sistem-məqsədli təhlil metodları, statistik göstəricilərin cədvəl və qrafik təsviri. Tədqiqatın aparılması zamanı ümumi elmi prinsiplər və təhlil metodları, o cümlədən sistemli, struktur-funksional və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat iqtisadi-statistik və müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə üsullarına əsaslanır. Dissertasiyada empirik tədqiqat metodu kimi sosioloji sorğudan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat işində müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardır:

- müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə Ermənistanın hərbi təcavüzü və torpaqlarımızın işğalı nəticəsində məcburi köçkün həyatı yaşayanların timsalında sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və bu sahədə mövcud mexanizmlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müasir elmi-praktiki baxışın formalaşdırılması zəruridir;
- məcburi köçkünlərin sosial statusunu bərpa etməklə, onların daha fəal şəkildə cəmiyyətə və əmək bazarına inteqrasiya etmələrində layiqli işlə təmin olunmaları, mənimsədikləri və təcrübə topladıqları ixtisaslar və peşələr üzrə işədüzəlmə imkanlarının formalaşdırılması tələb olunur;
- ölkəmizdə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və onların işədüzəlmələri ilə bağlı tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın yenilənməsinə, beynəlxalq normalar səviyyəsinə qaldırılmasına və

- mövcud boşluqların ortadan götürülməsinə ciddi ehtiyac duyulur;
- mövcud empirik bazaya və analitik təhlilə, informasiyalara söykənməklə, həmçinin sosial-iqtisadi tədqiqatlar aparmaqla, məcburi köçkünlərin hazırkı sosial-demoqrafik və məşğulluq vəziyyəti xüsusi araşdırmanı tələb edir;
 - müasir texnologiyalardan və yanaşmalardan bəhrələnməklə, məcburi köçkünlərin məşğulluq problemərinin həlli istiqamətində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin adekvatlığı araşdırılmalı və qiymətləndirilməlidir;
 - obyektiv reallıqlara və fundamental elmi tədqiqatın nəticələrinə əsasən məcburi köçkünlərin işsizlik problemlərinin daha intensiv həlli məqsədilə tələb olunan potensial imkanların müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması aktual məsələ olaraq qalır;
 - yeni şəraitdə - Qarabağ zəfərindən yaranan reallıqlar və işğaldan azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi rehabilitasiyası, dirçəlişi proseslərində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının modelləşdirilməsi və bunlarla bağlı prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsini elmi cəhətdən araşdırmaq və əsaslandırmaq çox faydalı olar və səmərə verər;
 - müasir çağırışlar kontekstində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması problemlərinin adekvat həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, müvafiq mexanizmlərin və təkliflərin hazırlanması zərurət olaraq qalır və s.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin əsas elmi yeniliyi, ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması vasitələrinin və bu sahədə perspektiv istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Digər elmi yeniliklər bunlardan ibarətdir:

- məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası və əmək bazarının daha nüfuzlu seqmentinə keçid edə bilməsi üçün onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının əsas vasitə olduğu elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- makrosəviyyədə əmək bazarına əhəmiyyətli səviyyədə təsir edən amillər və metodoloji xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilmişdir;
- bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi metodlarının blok-sxemi hazırlanmışdır;

- Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini və işədüzəlməsini tənzimləyən normativ-hüquqi sənədlər sistemləşdirilmiş, beynəlxalq normalara uyğunluq baxımından qiymətləndirilmiş və bu sənədlərdəki boşluqlar aşkarlanmışdır;
- rəsmi statistik məlumatlar və sosioloji tədqiqat əsasında məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri və mövcud məşğulluq vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyəti tədqiq edilmişdir;
- simpleks-metod modeli əsasında onlayn rejimdə xüsusi servis texnologiyasından istifadə etməklə, konkret peşə üzrə işaxtaran məcburi köçkünlərin optimal işlə təmin olunması proqramının səmərəliliyi əsaslandırılmışdır;
- müəllif tədqiqatı əsasında məcburi köçkünlərin işsizliyinin real vəziyyəti, gələcək təhsil və iş planları, işədüzəlmə üçün mövcud və potensial imkanları müəyyənləşdirilmişdir;
- məcburi köçkünlərin müstəqil qaydada işədüzəlməsi zamanı işəgötürənlər tərəfindən onlara qarşı göstərilən ayrı-seçkilik halları və işədüzəltmənin optimallaşdırılması prinsipləri əsaslandırılmışdır;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının strateji istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- işğaldan azad olunmuş ərazilər nəzərə alınmaqla, yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının əsaslandırılmış blok-sxemi hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunmasına dair dövlət siyasətinin formalaşması barədə nəzəri-metodik təsəvvürlərin daha da inkişaf etdirilməsindən və onun müasir mərhələdə reallaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinə gəlinə isə, işin mühüm müdaxilələri və nəticələri əsasında işlənmiş konkret metodiki və praktiki tövsiyələr məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması prosesində istifadə edilməsi baxımından praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın nəticələri məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının

yaxşılaşdırılması istiqamətində hüquqi-normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsində, əhalinin sosial cəhətdən həssas əhali qrupları ilə işləyən dövlət idarəetmə orqanlarının mütəxəssisləri tərəfindən ərazi məşğulluq proqramlarının tərtibində və s. məqsədlərlə istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin nəticələri beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında, o cümlədən “Əmək, məşğulluq və sosial müdafiənin aktual məsələləri” Beynəlxalq elmi-praktiki Konfransında (Bakı, 2017), “Azərbaycanda sosial müdafiə sisteminin inkişafı: dünən, bu gün və sabah” Beynəlxalq elmi-praktik konfransında (Bakı, 2019), Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzində məruzə edilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Dissertasiyanın əsas məzmunu 2-si xaricdə olmaqla, iddiaçının dərc olunmuş 10 elmi əsərində, o cümlədən 7 məqalədə (biri xaricdə) və 3 tezisdə (biri xaricdə) öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya materialları «Azərbaycan iqtisadiyyatı», «Sosial işin təşkili», «Sosial sferanın təşkili və idarə edilməsi» və s. fənlərinin tədrisində ali məktəblərdə istifadə edilə bilər. Bu materiallar elmi-tədqiqat institutlarında həssas əhali qrupları ilə sosial işin təşkili üzrə təlim vəsaiti kimi də istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Giriş (17108 işarə), I fəsil (71961 işarə), II fəsil (81130 işarə), III fəsil (64742 işarə), nəticə (23171 işarə), ədəbiyyat siyahısı (177 adda) və əlavələrlə birlikdə 175 səhifə həcmindədir. Dissertasiyanın həcmi işarə sayı şəkillər, cədvəllər, qrafiklər, ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna edilməklə 258111 işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin strukturu

Giriş

I Fəsil. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işədüzəlmə prosesinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsi sosial-iqtisadi proses kimi: nəzəri baxış.

1.2. Məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarlar və metodoloji xüsusiyyətlər.

1.3. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması—onların sosial statusunun bərpasının əsas vasitəsi kimi.

II Fəsil. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin məşğulluq vəziyyətinin və işədüzəlmə imkanlarının tədqiqi.

2.1. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılmasının hüquqi aspektləri.

2.2. Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin və məşğulluq vəziyyətinin təhlili.

2.3. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması istiqamətində dövlət orqanlarının rolu.

III Fəsil. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətləri.

3.1. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial statusunun gücləndirilməsi məsələləri (sosioloji sorğu əsasında).

3.2. Yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yolları.

Nəticə.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.

Əlavələr.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

1. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə prosesinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi

Əsas tədqiqat istiqamətləri kimi sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsinin sosial-iqtisadi proses kimi səciyyələndirilməsinə nəzəri baxışlar və məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarlar, metodoloji xüsusiyyətlər götürülmüşdür.

Başlıca elmi müddəa: *müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə Ermənistanın hərbi təcavüzü və torpaqlarımızın işğalı nəticəsində məcburi köçkün həyatı yaşayanların timsalında sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və bu sahədə mövcud mexanizmlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müasir elmi-praktiki baxışın formalaşdırılması zəruridir.*

Əmək və bununla bağlı problemlər, yanaşmalar yeni mövzu deyildir, sivilizasiyanın bütün inkişaf mərhələlərində layiqli iş tapmaq, qazanc əldə etmək insanları ən çox düşündürən problemlərdən olmuşdur. Professor T.Ə.Quliyevə görə isə: *“Əmək” ilk baxışda dar çərçivəli bir kateqoriya olmasına baxmayaraq, mühüm iqtisadi hadisələr, proseslər və kateqoriyalarla əlaqədardır*”². Təəssüf ki, müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində mənfur erməni işğalçıları tərəfindən torpaqlarımızın 20 % - nin işğal olunması yüz minlərlə əmək qabiliyyətli insanlarımızın daimi iş yerlərinin və doğma yurdlarının itirilməsi ilə nəticələndi və bu acınacaqlı hal – faciə - 30 ilə yaxın davam etdi.

Bu qeyd olunanlar kontekstindən işin strukturunda qoyulan məsələlərə və problemlərə baxmaq kifayət qədər mürəkkəbliyi ilə fərqlənmişdir, xüsusilə Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra məcburi köçkünlərimizin daha layiqli işlə təmin olunması şəraitinin yaradılmasının mühüm və şərəfli bir vəzifə olduğu qənaətinə deyik.

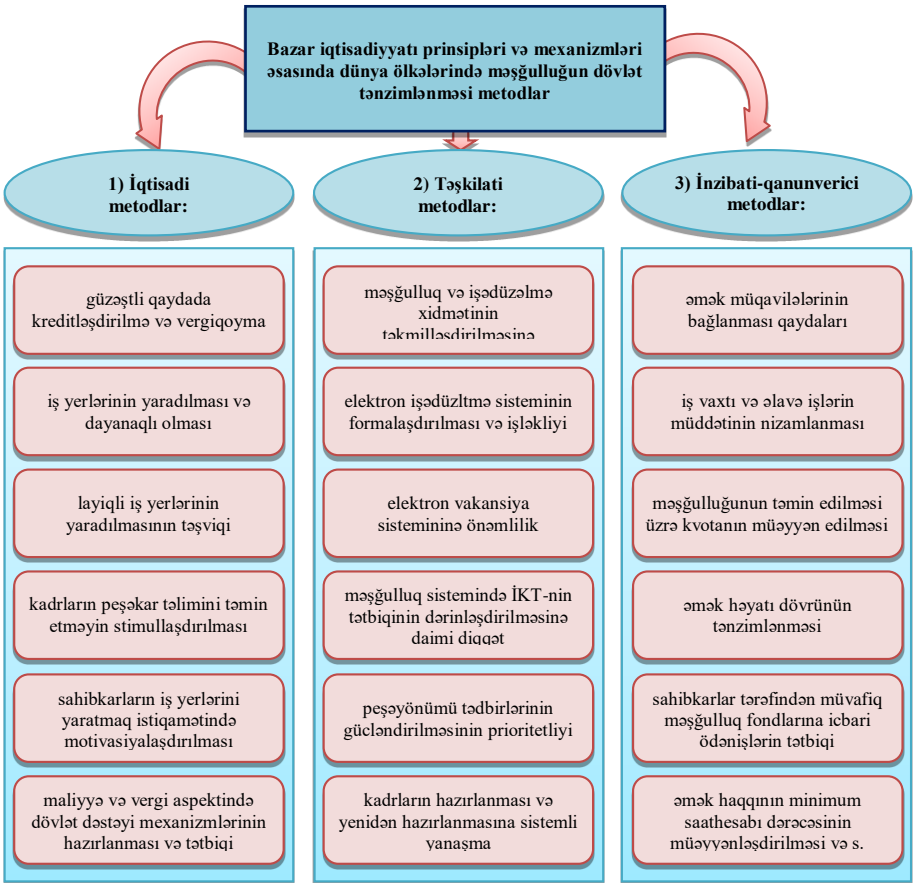
Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi üç qrup metodları ehtiva edir və bunlar öz əksini şəkil 1-də tapmışdır.

Əmək bazarının əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, burada məşğulluğun sabit olmasına bütünlüklə zəmanət vermək mümkün deyil. Əmək bazarında insanın əmək qabiliyyəti kontrakt əsasında digər istehsal amilləri ilə yanaşı, sahibkarın sərəncamına müəyyən müddətə verilir. Əmək bazarının fəaliyyəti, digər bazar növlərində olduğu kimi, iqtisadi qanunların, o cümlədən tələb və təklif qanununun təsiri altında həyata keçirilir³. İş qüvvəsinin təklifinin artmasına əmək ehtiyatlarının sayını müəyyən edən demoqrafik amillər, əmək ehtiyatlarına daxil olan müxtəlif demoqrafik və etnik qrupların iqtisadi fəallıq səviyyəsi, əmək qabiliyyətli əhalinin miqrasiyası, məşğulluq növünün dəyişilməsində

²Quliyev, T.Ə. *İnsan resurslarının idarə edilməsi*. T.Ə. Quliyev: Nağıl evi, -2013,-828 s. -s.65.

³Menkyu, N.Q. *Ekonomiksin prinsipləri*. 2-ci nəşr - / rus dilindən tərcümə. Bakı, 2009, -s.79.

mobillik, əhalinin əmək qabiliyyəti, peşə və ixtisası, pul gəlirlərinin səviyyəsi, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi kimi amillər təsir göstərir⁴.

Şəkil 1. Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi metodlarının blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

2. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının artırılmasında sosial statusun rolu.

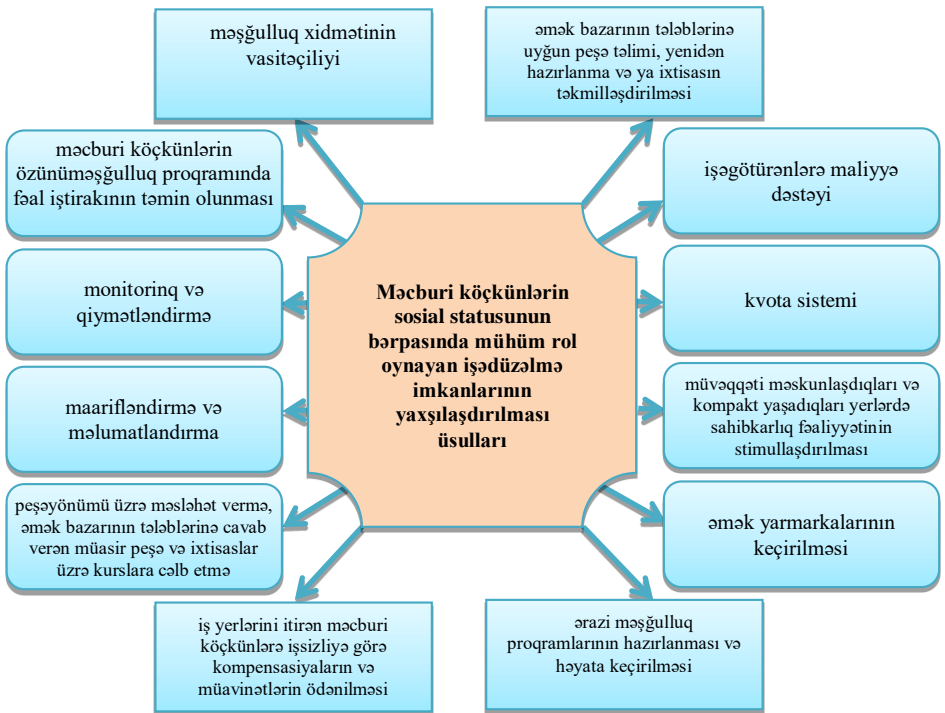
Bu məsələdə əsas elmi müddəa bundan ibarətdir: *məcburi köçkünlərin sosial statusunu bərpa etməklə, onların daha fəal şəkildə*

⁴ Зороастрова, И.В., Еремينا А. В. Проблема успешного выхода на рынок труда: ожидания и решения студентов вузов. // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, – 2014. №16. – с. 132.

cəmiyyətə və əmək bazarına inteqrasiya etmələrində layiqli işlə təmin olunmaları, mənimsədikləri və təcrübə topladıqlar ixtisaslar və peşələr üzrə işədüzəlmə imkanlarının formalaşdırılması tələb olunur.

Müasir dövrdə əmək hüququnun layiqli şəkildə reallaşdırılması və bununla bağlı meyarların, qanunların, beynəlxalq tələblərin qorunması vacib şərtlərdəndir. İrqindən, milliyətindən, cinsindən, sosial mənşəyindən, siyasi və dini baxışlarından, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir insanın əsas hüquqlarından biri əmək hüququdur. Bu hüquq reallaşdırılmasına şəraitin yaradılması dövlətin əsas funksiyalarından hesab olunur. Bunun üçün isə sosial siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan fəal məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir.

Məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpasında mühüm rol oynayan işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün bir qrup üsullardan istifadə daha geniş yayılmışdır (bax: şəkil 2).

Şəkil 2. Məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpasında mühüm rol oynayan işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üsulları
(*praktiki materiallar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır*).

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda tətbiq olunan kvota sistemi işəgötürənlər üçün sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən digər həssas əhali qrupları ilə yanaşı, məcburi köçkünlərin də işə götürülməsini məcburi edir. Kvotaya əməl etməyən işəgötürənlər cərimələnir və bu cərimələr işsizlərin və iş axtaranların peşə hazırlığına yönəldilir.

3. Məcburi köçkünlərin məşğulluq imkanlarının artırılmasında hüquqi aspektlərlə bağlı problemlər

Burada elmi müddəa kimi irəli sürülür: *ölkəmizdə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və onların işə düzəlmələri ilə bağlı tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın yenilənməsinə, beynəlxalq normalar səviyyəsinə qaldırılmasına və mövcud boşluqların ortadan götürülməsinə ciddi ehtiyac duyulur.*

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər bir ölkə vətəndaşı kimi məcburi köçkünlərin sərbəst olaraq özünə yaşayış yeri seçmək və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ təsbit edilmişdir. Belə ki, Konstitusiyaya görə qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır⁵. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi əmək münasibətlərində vətəndaşlıq vəziyyətinə, milliyyətinə, yaşayış yerinə, cinsinə, yaşına, ailə vəziyyətinə və digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsini, həmin amillər zəminində bilavasitə və ya dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsini, habelə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını qəti qadağan edir. Eyni zamanda, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə əmək münasibətlərində güzəştlərin, imtiyazların və əlavə təminatların müəyyən edilməsi ayrı-seçkilik hesab edilmir⁶. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu əhəlinin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını, habelə əmək və işsizlərin sosial müdafiəsi sahəsində dövlət

⁵ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. / – 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. – Bakı (mad. 28 və mad. 35).

⁶ Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. / – 1 fevral 1999-cu il 618-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir (mad. 16).

təminatlarını müəyyən edir. Qanunda sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların müxtəlif kateqoriyalarına, o cümlədən məcburi köçkünlər üçün ərazi əmək bazarındakı vəziyyət nəzərə alınmaqla, müəssisələrdəki işçilərin orta siyahı sayının 5 faizindən çox olmamaq şərti ilə kvota müəyyən edilir⁷.

Tədqiqat göstərir ki, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin işə düzəlməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan “Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın həyata keçirilməsində bəzi boşluqlar mövcuddur: 1) sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxsləri, o cümlədən məcburi köçkünləri işlə təmin etmək məqsədi ilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş kvotaların yerinə yetirilməsində və əlavə iş yerlərinin yaradılmasında işəgötürənlərin həvəsləndirilməsi mexanizmi zəifdir; 2) məcburi köçkünlərin işə düzəldilməsi üçün nəzərdə tutulan kvotanı təmin etməyən və ya onları işə qəbul etməkdən imtina edən idarə, müəssisə və təşkilatlara qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət növlərinin tətbiq edilməsi qənaətbəxş deyildir.

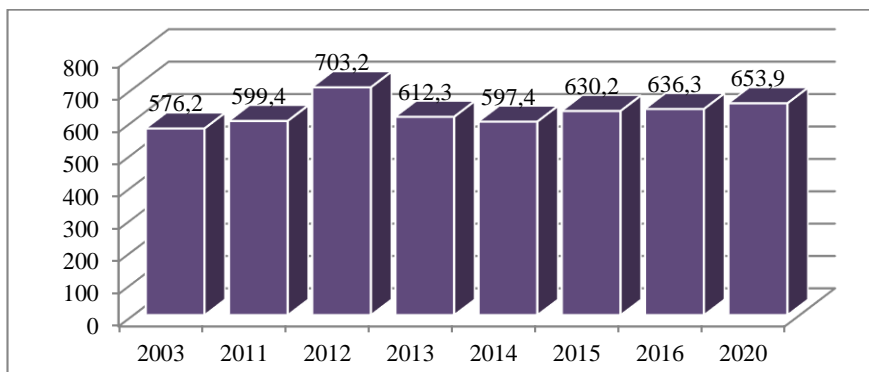
4. Sosial-demoqrafik kontekstdə məcburi köçkünlərin məşğulluq vəziyyətinin və işə düzəlmə imkanlarının təhlili

Baxılan elmi müddəa: *mövcud empirik bazaya və analitik təhlilə, informasiyalara söykənməklə, həmçinin sosial-iqtisadi tədqiqatlar aparmaqla, məcburi köçkünlərin hazırkı sosial-demoqrafik və məşğulluq vəziyyəti xüsusi araşdırmanı tələb edir.*

Azərbaycan Respublikasında əmək bazarının inkişaf etdirilərək müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması, müxtəlif sosial cəhətdən zəif əhali qrupları, o cümlədən məcburi köçkünlər arasında işsizliyin aradan qaldırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində davamlı olaraq tədbirlər həyata keçirilir.

2020-ci ilə Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin sayı 2003-cü ilə nisbətən 77721 nəfər və ya 13,5% artmış və 653921 nəfər təşkil etmişdir. Məcburi köçkünlərin say dinamikası aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir (şəkil 3).

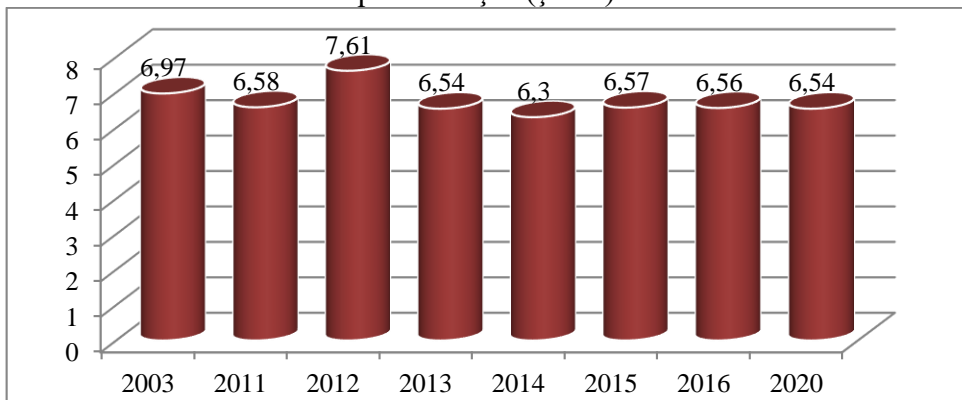
⁷ Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı, 2 iyul 2001-ci il, №170-IIQ (mad. 9; 17).

Şəkil 3. Məcburi köçkünlərin say dinamikası (ilin əvvəlinə, min nəfər).

Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.

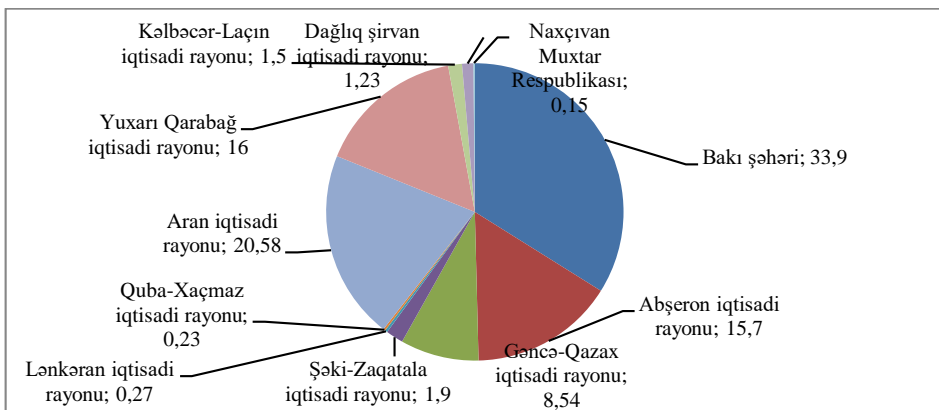
Hesablamalar göstərir ki, məcburi köçkünlərin ölkə əhalisinin ümumi sayında xüsusi çəkisi 7% civarındadır və bu göstərici demək olar ki, illər üzrə sabit qalmışdır və 2020-ci ildə konkret olaraq 6,54 % təşkil etmişdir. Bu isə onu göstərir ki, yaşanan məhrumiyyətlərə və çətinliklərə baxmayaraq, məcburi köçkünlərin təbii artımı ümumi əhalinin təbii artımında fərqlənməmişdir (şəkil).

Şəkil 4. Əhalinin ümumi sayında məcburi köçkünlərin xüsusi çəkisi, %-lə

Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.

2020-cı il üçün olan məlumata əsasən, onların ən çox məskunlaşdığı regionlar Bakı şəhəri (33,9 %), Aran (20,58 %) və Yuxarı Qarabağ (16 %) iqtisadi rayonları, ən az məskunlaşdığı regionlar isə Naxçıvan MR (0,15 %), Lənkəran (0,27 %) və Quba-Xaçmaz (0,23 %) iqtisadi rayonlarıdır (şəkil 5).

Şəkil 5. Məcburi köçkünlərin Respublikanın şəhər və rayonlarında müvəqqəti məskunlaşması
(Mənbə: *Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır* - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.)

5. Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında dövlət siyasətinin mühüm aspektləri

Burada elmi müddəa kimi ortaya qoyulmuşdur: *müasir texnologiyalardan və yanaşmalardan bəhrələnməklə, məcburi köçkünlərin məşğulluq probleminin həlli istiqamətində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin adekvatlığı araşdırılmalı və qiymətləndirilməlidir.*

Sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun, o cümlədən məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi həmişə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzindədir. Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi müvəqqəti yaşayış sahəsi ilə təmin edilmə, sosial və tibbi təminat, nəqliyyat, mənzil-kommunal və digər güzəştlər, işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması kimi tədbirləri ehtiva edir. 2010-2019-cu illərdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin şəhər, rayon Məşğulluq Mərkəzlərinə 56 min nəfər məcburi köçkün müraciət etmiş və müxtəlif məşğulluq tədbirləri ilə əhatə olunmuşdur (cədvəl 1).

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, həmin dövrdə Məşğulluq Mərkəzlərinə müraciət edənlərdən 36789 nəfər (65,7 %) daimi və mövsümi işlə təmin edilmiş, 3429 nəfər (6,1%) peşə təliminə göndərilmiş, 2382 nəfərə (7,3%) işsiz statusu verilmiş, 4753 nəfər (8,5%) ictimai işlərə cəlb olunmuşdur. İşə düzəlmə sahəsində ən yüksək nəticələr 2013-cü ildə əldə olunmuşdur. Belə ki, həmin ildə 6648 nəfər (78,5%) daimi və mövsümi işlə təmin edilmişdir.

Cədvəl 1

Azərbaycanda məşğulluq xidmətləri tərəfindən işə düzəldilmiş və işsiz statusu verilmiş məcburi köçkünlər, 2010-2019-cu illər (nəfər)

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Cəmi
Daimi işlə təmin olunmuşdur	1625	1797	1325	2244	1787	1726	2778	2235	2686	5334	23537
Mövsümi işlə təmin olunmuşdur	4458	2532	1858	4404	-	-	-	-	-	-	13252
İşsiz statusu verilmişdir	104	352	570	570	403	383	1003	1186	182	-	4753
İşsizlik müavinəti təyin edilmişdir	123	430	605	615	513	422	1091	1418	219	-	5436
İşsizlikdənsığorta ödənişitəyin edilmişdir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	238	238
Peşə təliminə göndərilmişdir	363	478	385	455	369	310	317	304	215	233	3429
İctimai işlərə cəlb olunmuşdur	312	140	139	185	298	203	114	128	56	3784	5359
Cəmi	6985	5729	4882	8473	3370	3044	5303	5271	3358	9589	56004

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2

Özünüməşğulluq proqramı iştirakçılarının şəhər, rayon üzrə say bölgüsü (2020-ci ilin əvvəlinə)

	Əhalinin sayı	Ailələrin sayı (min)	İş axtaranlar	onlardan: işsiz statuslananlar	cəlb ediləcək ev təsərrüfatlarının sayı
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	630794	145,5	15390	1705	1614
Cəbrayıl rayonu	80800	17,3	2565	304	301
Füzuli rayonu	133800	28,78	3270	29	324
Ağdam rayonu	204000	44,7	4707	667	430
Tərtər rayonu	104700	24,5	2935	532	291
Xocalı rayonu	28800	8,1	516	93	102
Şuşa rayonu	34594	8,9	495	46	46
Xocavənd rayonu	44100	13,2	902	34	120
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	256671	58,8	6303	1422	661
Kəlbəcər rayonu	93100	21,9	2615	875	223
Laçın rayonu	78565	18,1	2392	202	253
Qubadlı rayonu	41600	9,1	607	279	110
Zəngilan rayonu	43406	9,7	689	66	75

Mənbə: Cədvəl Dövlət Səhiyyə Komitəsinin və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 1614 və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə isə 661 ev təsərrüfatları, bu iqtisadi rayonlar üzrə müvafiq olaraq 145,5 və 58,8 min ailə özünüməşğulluq proqramına cəlb edilmişdir. Bununla yanaşı, bu sahədə fəaliyyətin daha da genişləndirilməsinə və yeni texnologiyalara əsaslanan daha səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

6. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial statusunun sosioloji sorğu əsasında tədqiqi.

Elmi müddəə: *obyektiv reallıqlara və fundamental elmi tədqiqatın nəticələrinə əsasən məcburi köçkünlərin işsizlik problemlərinin daha intensiv həlli məqsədilə tələb olunan potensial imkanların müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması aktual məsələ olaraq qalır.*

Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və səmərəli məşğulluğunun təmin olunması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması və gələcək işlərin optimal planlaşdırılması üçün onların sosial statusunun müəyyənləşdirilməsi və işədüzəlmə üçün potensial imkanlarının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəsmi statistik məlumatlar bu məsələlərlə bağlı tam təsəvvürün əldə olunmasına imkan vermir. Odur ki, alternativ məlumatların əldə edilməsi məqsədi ilə məcburi köçkünlər arasında sosioloji sorğuların keçirilməsi zərurəti yaranır.

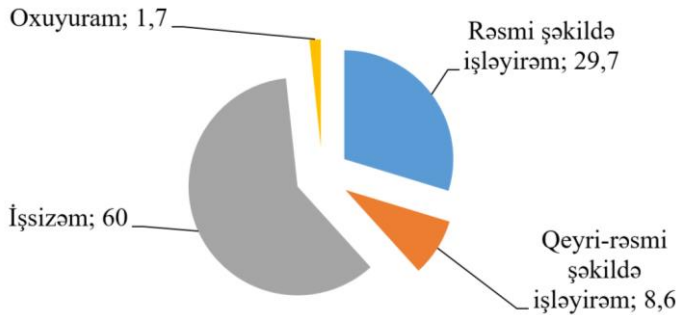
Dissertasyada, müəllifin də iştirak etdiyi belə bir sorğunun nəticələri işıqlanır. Sorğu məcburi köçkünlərin ən çox məskunlaşdığı regionlar olan Bakı və Sumqayıt şəhərləri, Yuxarı Qarabağ və Araniqtişadi rayonlarında (Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Tərtər, Yevlax rayonları və Mingəçevir şəhəri) müvəqqəti məskunlaşmış 580 nəfər məcburi köçkün arasında keçirilmişdir.

Sorğunun nəticələri SPSS-22 proqram paketi vasitəsilə riyazi-statistik üsullarla təhlil edilmişdir. Tədqiqat obyektinin sosial statusunun tədqiqi sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, əmək fəaliyyətini və sosial-iqtisadi vəziyyəti ehtiva edir.

Məcburi köçkünlüyün yaratdığı məhdudiyətlər onların təhsil almaq imkanlarına təsir göstərir. Lakin buna baxmayaraq, onların böyük bir hissəsi ali (20%), orta ixtisas (22%) və ilkin peşə (13%) təhsilinə malikdir. Respondentlərin peşə-ixtisas tərkibinin təhlili göstərir ki, muxtəlif ixtisaslardan (cəmi 84 ixtisas qeyd olunmuşdur) təhsil (13,4%), iqtisadiyyat və muhasibatlıq (9,8%), texniki xidmət, o cümlədən sürücü, çilingər, avtomobillərə texniki xidmət və s. (12,9%) sahələrə aid olan peşələr üzrə ixtisas almış şəxslər üstünlük təşkil edir. Respondentlərin müəyyən hissəsini kənd təsərrüfatı (5,2%), səhiyyə (4,7%), mədəniyyət və incəsənət (4,5%), məişət xidməti (4,1%), informasiya texnologiyaları (3,6%), tikinti (1,2%) və digər sahələr üzrə peşə və ixtisaslara yiyələnmiş

şəxslər təşkil edir. Təəssüf doğuran haldır ki, onların üçdə bir hissəsinin (33,3%) heç bir ixtisası yoxdur ki, bunun da əsas səbəbi kimi məcburi köçkünlərin maddi-məişət şəraitinin uzun illər qeyri-qənaətbəxş olmasını göstərmək olar.

Tədqiqatda məcburi köçkünlərin mövcud məşğulluq və işsizlik vəziyyətinin öyrənilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Təhlil göstərir ki, məcburi köçkünlərin içərisində işsizlər üstünlük təşkil edir (60,0%) (şək.6).

Şəkil 6. Məcburi köçkünlərin hazırkı əmək fəaliyyətinə görə bölgüsü, %

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təhsil səviyyəsi ilə əlaqəsinin təhlili göstərir ki, ən yüksək məşğulluq səviyyəsi ali təhsillilərə məxsusdur (70,4%). Onu qeyd etmək lazımdır ki, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan ali təhsillilərin hamısı rəsmi şəkildə işləyirlər. Ən aşağı məşğulluq səviyyəsinə malik olanlar ümumi və tam orta təhsillilərdir – müvafiq olaraq, 20,0% və 25,1%. İşsizlərin təhsil səviyyəsinə görə bölgüsündə tam orta və orta ixtisas təhsillilər üstünlük təşkil edirlər (müvafiq olaraq, 43,1% və 22,4%).

İşsizlərin xeyli hissəsi (40,5%) heç bir peşə və ixtisasa malik olmayanlardır. Eyni zamanda, ixtisasları müasir əmək bazarının tələblərinə cavab vermədiyinə görə özünə iş tapa bilməyənlərdən texniki xidmət (14,7%), təhsil (9,8%), iqtisadiyyat və muhasibathıq (7,2%) və s. sahələr üzrə ixtisaslaşmış respondentlər vardır (işsizlərin 59,5%-i). İşsizlərin içərisində iki ixtisasa malik olanlara da rast gəlinir. Əlavə ixtisas kimi sürücü, kompyuter operatoru, çilingər, traktorçu kimi peşələri qeyd etmək olar. Respondentlərin cəmi 36,7%-ii yerində inkişaf üçün imkanların mövcud olduğunu bildirmişlər ki, onların da mütləq əksəriyyəti (95,0%) dövlət sektorunda çalışırlar. Respondentlərin yarısından

çoxu (57,7%) işini itirmək qorxusu olduğunu qeyd etmişdir. Məcburi köçkün əhalinin əksəriyyəti pensiya və ya müavinət almaqdansa haqqı ödənilən işdə işləməyə daha çox üstünlük verirlər (73,3%).

7. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının müəyyənlişdirilməsi

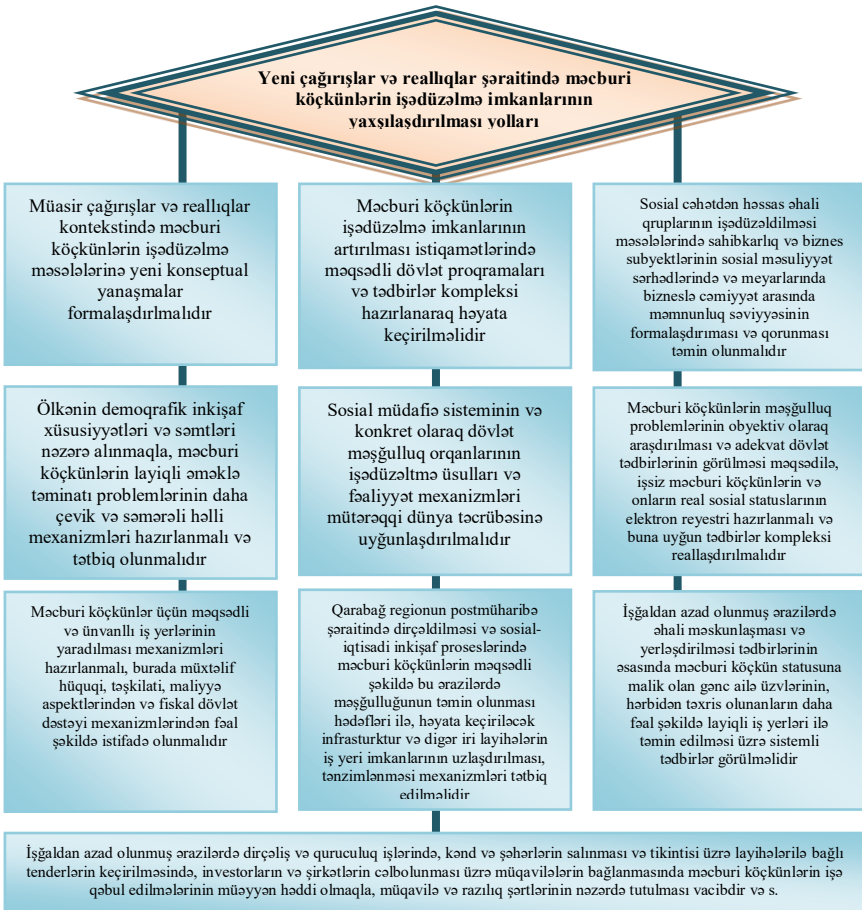
Əsas müddəlar bunlardır: 1) *Yeni şəraitdə – Qarabağ zəfərindən yaranan reallıqlar və işğaldan azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi reabilitasiyası, dirçəlişi proseslərində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının modelləşdirilməsi və bunlarla bağlı prioritet istiqamətlərin müəyyənlişdirilməsini elmi cəhətdən araşdırmaq və əsaslandırmaq çox faydalı olar və səmərə verər və 2) Müasir çağırışlar kontekstində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması problemlərinin adekvat həlli yollarının müəyyənlişdirilməsi və əsaslandırılması, müvafiq mexanizmlərin və təkliflərin hazırlanması zərurət olaraq qalır və s.*

Tədqiqat göstərmişdir ki, məcburi köçkünlərin əksəriyyəti yeni ixtisasa yiyələnməyə və ya ixtisası artırmağa meyilli deyillər. Belə ki, onların 46,2%-i yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəmədiyini, cüzi bir hissəsi (1,6%) qərar verməkdə tərəddüd etdiyini bildirmişdir. Respondentlərin yalnız 31,7%-i yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istədiyini qeyd etmişdir. Münasibət bildirməyənlər 20,5% təşkil etmişdir.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, məcburi köçkünlər əmək bazarında müxtəlif peşələrə olan tələbat barədə o qədər də məlumatlı deyillər. Yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin əksəriyyəti bunu (65,2%) tədris müəssisəsində və kurslar keçməklə (24,5%) həyata keçirmək lazım olduğunu qeyd etmişlər. İş yerində (6,5%) və fərdi şəkildə (3,8%) yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlər də vardır. Müxtəlif kurslar keçməklə yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin Dövlət Məşğulluq Agentliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Bakı və Göyçay Regional Peşə Tədrisi Mərkəzlərində, habelə Təhsil Nazirliyinin, tədris bazası olan müəssisə və təşkilatların bazasında fəaliyyət göstərən peşə kurslarında peşə hazırlığına cəlb edilməsi məqsədmüvafiq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Dövlət Məşğulluq Agentliyi orqanlarında 85 müxtəlif peşə və ixtisas üzrə hazırkı kursları təşkil edilir. 2019-cu il ərzində 57 şəhər və rayonlarda əmək yarmarkaları keçirilmişdir və həmin tədbirlərdə 1816 müəssisədən 19056 boş (vakant)

iş yerləri təklif olunmuşdur. Nəticədə 3950 nəfər işsiz işə düzəlmək üçün göndəriş verilmiş, 306 nəfər işsiz vətəndaş peşə hazırlığı kurslarına, 311 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb edilmişdir. Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərində məzun və tələbələrin əmək bazarına səmərəli inteqrasiya olunması məqsədi ilə respublikanın 14 ali təhsil müəssisəsində “Karyerada ilk addım” devizi altında tədbirlər reallaşdırılmışdır.

Ümumilikdə, yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının blok-sxemi Şəkil 7-dəki kimi hazırlanmış və bunların reallaşdırılmasını vacib hesab edirik.

Şəkil 7. Yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində tədqiqatın mahiyyətindən irəli gələn elmi-təcrübi əhəmiyyətə malik təklif və tövsiyələr yer almışdır:

1. Kütləvi məcburi köçkünlüyün mövcudluğu və həll edilməmiş problemləri Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinə güclü təsir edən amildir. Bütün insanlar kimi özlərindən asılı olmayan səbəblərdən daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalan əhali qrupu – məcburi köçkünlər də üzvü olduğu cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək, o cümlədən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir.
2. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin işə düzəlməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan “Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın həyata keçirilməsində bəzi boşluqlar mövcuddur və bunların aradan qaldırılması təmin edilməlidir.
3. Məcburi köçkün əhalinin sosial-demoqrafik tərkibinin və işədüzəlmə imkanlarının müəyyənləşdirilməsi üçün rəsmi statistik məlumatlar təəssüf ki, kifayət deyildir. Bu sahədə daha dolğun informasiya əldə etmək üçün sosioloji sorğular keçirilmiş və bir qrup nəticələr alınmışdır: 1) məcburi köçkünlərin əksəriyyəti işləmək istəsə də, iş axtarmaq üçün fəallıq göstərmirlər. Belə ki, respondentlərin 31,3%-i iş axtarmada fəallıq göstərmiş, işə düzəlmək üçün əsasən bir neçə ünvana müraciətlər etmiş, onların da yalnız 13,9%-i işə düzəlmişdir; 2) məcburi köçkünlərin böyük hissəsi işlə təmin olunmanı sosial-iqtisadi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması üçün əsas hesab edirlər.
4. Məcburi köçkünlərin cəmiyyətə sosial-iqtisadi inteqrasiyası və işədüzəlməsi sahəsində problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericiliyin bir çox məqamları və xüsusilə, boşluqlarla bağlı müddəalar təkmilləşdirilməlidir.
5. Məcburi köçkünlərin məksunlaşdıqları iri yaşayış massivlərində və işğaldan azad olunmuş ərazilərdə gənclərə sahibkarlıq bacarıqlarının öyrədilməsi, bununla da öz iş yerlərini yaratmağa həvəsləndirilməsi və sahibkarlıq sahəsində uğurlu ideyaların reallaşdırılması məqsədilə biznes inkubatorların yaradılması layihələri reallaşdırılmalıdır.
6. Qarabağ zəfərindən sonra regionun dirçəlişi və “Böyük qayıdış”ın

- təmin edilməsi ilə bağlı strateji yanaşmalar və prioritet vəzifələr əsas götürülməklə, 2030-cu ilədək fəaliyyətdə olan Məşğulluq Strategiyasının hədəfləri yenidən baxılmalı və təkmilləşdirilməlidir
7. 2030-cu ilədək olan milli prioritetlər üzrə hədəflər nəzərə alınmaqla, məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin həlli məsələlərinə yeni yanaşmalar təmin edilməli və bununla bağlı müvafiq mexanizmlər hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.
 8. İşsiz məcburi köçkünlərin vahid elektron bazasının yaradılması, təsnifləşdirilməsi, əmək bazarının tələblərinə uyğun modelləşdirilməsi, onların işədüzəlməsi ilə bağlı xüsusi proqram təminatının işlənilib hazırlanması məqsəduyğundur.
 9. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə “ağıllı kənd”, “ağıllı şəhər”, digər yüksək texnologiyaların tətbiqinin prioritetliyi nəzərə alınmaqla, işsiz məcburi köçkünlərin intellektual səviyyələrinin artırılması, texnoloji yanaşmaların və biliklərin mənimsənilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı iş yerlərində hazırlıqlı olmaları üçün məqsədli kursların, təlim və treninqlərin təşkil olunması vacibdir.
 10. İşsiz məcburi köçkünlərin böyük qayıdış proseslərində öz işlərini qurmaq, bizneslərini yaratmaq istiqamətində məqsədli dövlət proqramları, o cümlədən “dövlət – özəl sektor” əməkdaşlığı çərçivəsində müxtəlif fəaliyyət proqramları, qrantlar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.
 11. Dövlət Məşğulluq Agentliyi tərəfindən Qarabağ regionunda münasib şəhər və rayon məşğulluq mərkəzlərinin birinin bazasında “Qarabağın dirçəlişi şərəf işimizdir, həm də layiqli iş yerimizdir” – şərti de-vizi altında Qarabağ regionundan və işğaldan azad olunmuş ətraf 7 rayondan olan məcburi köçkünlərin bu regionda aparılan layihələrdə, infrastruktur və xidmət şəbəkələrində, formalaşan və fəaliyyətə baş-layan dövlət strukturlarında və təşkilatlarında işədüzəlməsi məsələ-lərinin kompleks və koordinasiya olunmuş şəkildə həll olunması üçün xüsusi qərargahın yaradılması, ən azından bu Agentliyin rəh-bərlərindən birinin və aparat işçilərindən bir qrupunun Qarabağda – həmin qərargaha ezam edilməsi, bu məsələlərin bütün ölkə üzrə ora-dan tənzimlənməsi, operativ əlaqələndirici tədbirlərinin görülməsinə ciddi ehtiyac vardır və s.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə dərc edilmişdir:

1. Məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin həlli üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri. “Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi, Bakı, 2014, № 1 (14), s. 142-147.
2. Məcburi köçkünlərin məşğulluqlarının artırılmasında dövlətin və beynəlxalq təşkilatların iştirakı //Əmək və sosial problemlər. Elmi əsərlər toplusu, – 2016-cı il. №1 (17), – s. 137-143.
3. Правовые аспекты обеспечения социальной защиты и занятости вынужденных переселенцев в Азербайджане // Научный вестник Одесского национального экономического университета. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2017. №1-2 (243-244), –с.114-132.
4. Azərbaycanca məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında dövlət orqanlarının rolu. /Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin 20 illiyinə həsr olunmuş “Əmək, məşğulluq və sosial müdafiənin aktual məsələləri” Beynəlxalq elmi-praktiki Konfransın materialları, Bakı, 2017, s. 131-135.
5. Məcburi köçkünlərin işə düzəlməsi onların sosial statusunun bərpasının əsas vasitəsi kimi. // “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı. Bakı:– 2017.–№ 3 (46), – səh. 258-264.
6. Azərbaycanca məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının tədqiqi. “Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi, Bakı, 2017, № 2 (20), s. 6-16(Quliyeva N.Q. – həmmüəllifliklə).
7. Улучшение возможностей трудоустройства и обеспечение занятости вынужденных переселенцев в Азербайджане / Science and Practice: new Discoveries: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary - Russia, Moscow, November 29-30, 2017. –p. 190-197.
8. Azərbaycanca məcburi köçkünlərin sosial-demografik tərkibinin və məşğulluğunun təhlili. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası jurnalı. Bakı, 2018, № 2, s.24-32.

9. Sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının nəzəri aspektləri. Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi, Bakı, 2018, № 1 (21), s. 172-179.
10. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında aktiv məşğulluq tədbirlərinin rolu. / Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycanda sosial müdafiə sisteminin inkişafı:dünən, bu gün və sabah” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, “İdealprint” MMC Bakı, 2019, s.238-243.

Müdafiə “27” oktyabr 2021-ci il tarixdə saat “14:00” Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin ED.2.10 dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “27” sentyabr 2021-ci il tarixində göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.06.2021
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Sifariş 05/25 Tiraj: 100.
Həcmi 1 ç.v. (41742 işarə)

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809